

Юлія ОСТАПЧУК,

аспірантка Рівненського державного гуманітарного університету

Обґрунтування терміна «довідково-бібліографічний апарат бібліотеки»

У статті аналізуються погляди бібліотекознавців та бібліографознавців на визначення термінів «довідково-бібліографічний апарат (ДБА)», «довідково-пошуковий апарат (ДПА)», «пошуковий апарат (ПА)». Обґрунтовано термін «ДБА бібліотеки» як найбільш придатний для визначення головного інструмента бібліографічної діяльності бібліотеки.

Ключові слова: бібліотека, довідково-бібліографічний апарат, довідково-пошуковий апарат, пошуковий апарат, бібліографічна діяльність.

In the article the looks of library and bibliography scientists in relation to notions of «reference-bibliographic tools», «reference-searching tools», «searching tools» of library are analysed. Grounded|substantiated| term «reference-bibliographic tools of library» as most suitable for determination|definition| of main|head| instrument|tool| of bibliographic activity of library|libr|.

Keywords: library, reference-bibliographic tools, reference-searching tools, searching tools, bibliographic activity.

Термін «довідково-бібліографічний апарат» (ДБА) як в українському, так і в російському бібліографознавстві є дискусійним і остаточно невизначеним, не зважаючи на тривалу історію його існування і використання в бібліотечній практиці.

У Законах України «Про бібліотеки і бібліотечну справу» [1] та «Про науково-технічну інформацію» [2] немає визначення довідково-бібліографічного апарата. Законодавець послуговується терміном «довідково-пошуковий апарат» (ДПА). У підручниках та методичних посібниках з бібліографічної діяльності бібліотеки вживається термін «ДБА» [12; 18]. Така термінологічна неузгодженість позначається не тільки на наукових дослідженнях, а й навчальній та практичній діяльності. Саме це й породжує необхідність з'ясувати значення термінів «ДБА» та «ДПА».

Мета даної статті – проаналізувати співвідношення термінів «ДБА» та «ДПА» й обґрунтувати термін, найбільш придатний для позначення головного інструмента бібліографічної діяльності бібліотеки.

Термін «ДБА» має давню історію виникнення і застосування в бібліотечно-бібліографічній діяльності [16]. Він, на думку В. А. Шкаріної, має не менше десяти синонімів: довідково-інформаційний, інформаційно-бібліографічний, інформаційно-пошуковий, науково-довідковий, науково-пошуковий, довідковий, пошуковий апарат та ін. Це пов'язано з їх використанням у різноманітних сферах, різних інформаційних установах [21].

Нині найчастіше термін «ДБА» визначається таким чином: «Довідково-бібліографічний апарат

бібліотек та інформаційних установ – зібрання матеріалів, що забезпечують ведення бібліографічної діяльності. Д.-б.а. включає: довідково-бібліографічний фонд (ДБФ) бібліографічних посібників та довідників, фонд копій найзначніших бібліографічних довідок, що виконані раніше (у тому числі в інших бібліотеках), систему каталогів бібліотечних та картотек бібліографічних. Д.-б.а. – основний засіб бібліографічного пошуку та всіх напрямів бібліографічної роботи (укладацької, бібліографічного інформування, довідково-бібліографічного обслуговування, комплектування фондів, керівництва читанням)» [11].

Наприкінці 60-х років ХХ ст. значного поширення набув термін «довідково-пошуковий апарат» (ДПА), який використовувався у двох значеннях: 1) як «сукупність різних систем обліку і пошуку документів у фонді» [17, с. 156]; 2) як синонім ДБА, коли зазначалося, наприклад, що ДПА довідково-інформаційного фонду складається із фонду довідкових і бібліографічних видань і комплексу каталогів і картотек, чи що ДПА органа науково-технічної інформації є аналогом ДБА бібліотеки.

На наше переконання основними причинами виникнення терміна ДПА є: 1) переклад з англійської вислову «retrieval resources» як «пошукові ресурси», «пошукові засоби», «пошуковий апарат» та «reference aids, reference tools» – як «довідковий апарат»; 2) намагання відрізнити органи НТІ від бібліотек; 3) за аналогією з терміном «апарат видання», який інакше називається «пошуковий апарат» або «довідковий апарат». Не можна не погодитись і з думкою І. Г. Моргенштерна, що вико-

ристання терміна «ДПА» замість «ДБА» є «дитячою хворобою бібліографобоязні», наслідком найвищих сподівань: якщо бібліографічну діяльність назвемо інакше, то зросте наш статус, авторитет, збільшиться фінансування тощо [15, с. 458].

У ГОСТі 7.27-80 «Научно-информационная деятельность. Основные термины и определения» дано таке визначення ДПА: «сукупність упорядкованих масивів вторинних документів, призначених для пошуку науково-технічної інформації» [4, с. 140]. У даному визначенні вказано тільки одне призначення ДПА – пошук науково-технічної інформації, а склад ДПА обмежується вторинними документами. Призначення ДБА набагато ширше, зокрема, воно не обмежується пошуком науково-технічної інформації, а склад ДБА містить як вторинні, так і первинні документи.

Обмеження ДПА «вторинними документами» не дозволяє прирівняти це поняття до ДБА бібліотеки. Поняття «ДПА» не охоплює всього змісту ДБА, тому не може його замінити, також воно не може бути ширшим, ніж «ДБА».

І. Г. Моргенштерн у своїй публікації 1982 р. не міг обійти увагою появу нового терміна – синоніма ДБА. Він зазначив, що обидва ці терміни не є синонімами, вони мають різні визначення і різне застосування. Заміну терміна «ДБА» терміном «ДПА» він вважав «необдуману уступкою моді» і запропонував компроміс: прийняти коротку форму «довідковий апарат», хоча для бібліотек більш важливим є саме ДБА [14, с. 23].

У словнику бібліотечних термінів, що вийшов друком 1986 р., термін «ДПА» визначається так само, як і в ГОСТі 7.27-80, але дається пояснення: «У бібліотечній практиці для характеристики довідкового апарата застосовується термін «довідково-бібліографічний апарат» [10, с. 141]. З цього випливає, по-перше, синонімія термінів «ДБА» та «ДПА»; по-друге, з'являється ще одне поняття – «довідковий апарат», що не має визначення. Вочевидь, авторам словника довелося змиритися з наявністю синонімії між різними термінами з різних галузей діяльності (бібліотечної справи та науково-інформаційної діяльності), не вдаючись до пояснень відмінностей між поняттями ДБА та ДПА чи повного їх збігу.

Аналогічне рішення прийняли автори російського словника (1995 р.), де повторювалися визначення обох термінів із словника 1986 р. [19, с. 178–179]. В українському виданні 1995 р. дана більш докладна характеристика складу ДПА, хоча його визначення збігається з попередніми видан-

нями. Згідно з цією характеристикою, ДПА охоплює: бібліотечні каталоги, бібліографічні картотеки, фактографічні картотеки; фонд довідкових та інформаційних видань і неопублікованих інформаційних матеріалів; фонд машинозчитуваних баз даних; алфавітно-предметний покажчик до ДПА [20, с. 40]. При такому складі ДПА практично збігається з ДБА, але останній, за визначенням, має й інші функції, крім «пошуку науково-технічної інформації», а також інші складові (первинні документи керівного, директивного та нормативного характеру або узагальнюючого змісту).

Реалістичне пояснення виникнення двох термінів («ДБА» та «ДПА») для позначення аналогічних за змістом і функціями складових бібліотек та органів науково-технічної інформації дає Е. К. Беспалова [9, с. 3–5]. Вона вказує на те, що в їхніх офіційних визначеннях було виділено різні функції: у першому – пропагандистсько-педагогічну (оціночну), у другому – пошукову, і це свідчить про обмеженість обох визначень. На її переконання, зміст цих дефініцій слід об'єднати для більш точного визначення нового терміна, який би замінив обидва попередні. Для цього вона запропонувала термін «довідковий апарат бібліотеки» або органа НТІ. Але ця пропозиція залишилася непочутою, про що свідчить подальший розвиток термінологічних студій.

Д. Я. Коготков, проаналізувавши терміни ДБА і ДПА, дав власне визначення ДБА: «складна інформаційно-пошукова система, яка містить кілька підсистем і призначена для пошуку, видачі бібліографічної та фактографічної інформації» [13, с. 51]. Дослідник зазначив, що ДБА і ДПА виконують одну й ту саму функцію – пошукову, вони спрямовані на пошук не тільки науково-технічної, а й іншої інформації, яка міститься в документах. На думку Д. Я. Коготкова, термін «ДБА» аналогічний терміну «ДПА», але оскільки ДБА включає не тільки вторинні документи, в термінологічній системі бібліографознавства необхідно використовувати саме цей термін [12, с. 69–70].

У Законі України «Про бібліотеки і бібліотечну справу» термін ДПА вживається в значенні різновиду «бібліотечних ресурсів», до яких належать, крім нього, «упорядковані фонди документів на різних носіях інформації та матеріально-технічні засоби опрацювання, зберігання і передачі інформації». Але з даної дефініції не можна зрозуміти, які елементи входять до ДПА. У Законі України «Про науково-технічну інформацію» пропонується інше визначення ДПА: «сукупність упорядкова-

них вторинних документів, що створюються для пошуку першоджерел». За ГОСТом 7.0-99 вторинний документ – це «документ, який є результатом аналітико-синтетичної переробки одного або декількох первинних документів» [3].

Новим приводом для роздумів щодо співвідношення термінів «ДБА» і «ДПА» став ГОСТ 7.0-99 «Информационно-библиотечная деятельность, библиография. Термины и определения», де зазначено, що ДБА – це «ДПА, який включає бібліографічні посібники» [3, с. 27]. У цьому визначенні терміни «ДБА» і «ДПА» об'єднані, але немає пояснення, що таке ДПА, а склад ДБА чи обмежений бібліографічними посібниками, чи доповнений ними, порівняно з ДПА.

ДПА був визначений у ГОСТі 7.73-96 «Поиск и распространение информации. Термины и определения» як «сукупність інформаційно-пошукових масивів, що містять дані про адреси зберігання в інформаційно-пошуковій системі документів з визначеними пошуковими образами документів» [5]. За цим визначенням, до ДПА мають належати лише каталоги, які містять дані про адреси зберігання документів.

У фаховій літературі, в практичній діяльності складовими елементами ДБА визначають не тільки каталоги й інші бібліографічні посібники (у т. ч. картотеки), але й деякі види первинних документів: довідкові видання, нормативні документи та узагальнюючі наукові або навчальні праці. У стандартизованому в ГОСТі 7.0-99 визначенні нічого не сказано про такий склад ДБА і про його призначення. Отже, це визначення взагалі є незрозумілим, суперечить традиційному складу ДБА і не окреслює його функції.

Незважаючи на тривалість цієї термінологічної дискусії та її нібито завершеність (якщо судити за підручниками) питання про зміст ДБА і ДПА, а також про форму терміна, що позначає відповідну складову бібліотеки (чи органа НТІ) виникає знову і знову. Наприклад, Т. Ф. Берестова стверджує, що цьому поняттю «тісно у старому терміні» [7]. Аргументами є «запровадження нових інформаційних технологій», які змінили бібліотечну практику, і необхідність формування єдиної терміносистеми бібліотечної справи та інформатики. На роль заміни пропонуються два варіанти: «довідковий апарат» (але від нього автор тут же відмовляється) і «пошуковий апарат» (ПА). Останній визначається таким чином: «це засіб доступу до інформації, яка існує в різних документальних формах». Таке визначення в принципі не викликає

заперечень, але воно не дає відповіді на питання: чим відрізняється пошуковий апарат бібліотеки від інших «засобів доступу до інформації».

Продовжуючи дослідження «пошукових інструментів бібліотеки», Т. Ф. Берестова пропонує замінити термін «ДБА» на «навігаційно-пошуковий апарат» (НПА). Перевагою нового терміна вона вважає акцентацію завдання «орієнтації в інформаційному просторі», причому не тільки в «інформаційному просторі бібліотеки», а й у «муніципальному, регіональному, федеративному, світовому», «глобальному» [8].

На наш погляд, все перелічене «новітнє» в завданнях НПА цілком укладається в традиційне значення ДБА. Адже ніхто не може заперечити, що довідкові та бібліографічні засоби забезпечують орієнтацію в усьому світовому «інформаційному просторі». Відомо також, що вони не обмежуються традиційними документами, до них залучаються найсучасніші електронні ресурси. Отже, може йтися лише про шляхи вдосконалення ДБА бібліотеки з урахуванням новітніх носіїв інформації та способів доступу до неї.

Ж. Бабенко пропонує в сфері інформаційної діяльності використовувати термін ПА і зазначає, що «ПА в теперішньому розумінні – це сукупність традиційних та електронних елементів, організованих за допомогою відповідних програмних засобів, що забезпечують вихід у відкритий інформаційний простір» [6, с. 80]. Проте з даного визначення не зрозуміло, які саме елементи входять до ПА і яке його функціональне призначення. Якщо взяти цей термін на озброєння, то весь ПА має організовуватися за допомогою програмних засобів, що характерно тільки для електронних елементів ДБА. Нез'ясованим залишається питання, яким чином мають організовуватися традиційні елементи ПА. На користь терміна «ПА» Ж. Бабенко наводить той факт, що «інформаційні установи, які не належать до мереж бібліотек та органів науково-технічної інформації, також створюють відповідні засоби доступу до своїх ресурсів» [6, с. 78]. На жаль, автор не вказує, які саме установи маються на увазі. Якщо це – архіви, то вони послуговуються аналогічним елементом, який має усталену назву «науково-довідковий апарат», забезпечує орієнтацію в архівних документах і складається з дещо інших складових, ніж ДБА бібліотеки. Якщо це – канцелярія, що працює з діловими документами, то її «пошуковий апарат» принципово відрізняється як від бібліотечного, так і від архівного.

Напевно, можна погодитися з тим, що «пошуко-

вим апаратом» можуть бути названі найрізноманітніші засоби доступу до будь-якої інформації. Але для кожного конкретного типу «інформаційної установи» вони матимуть свої особливі риси, а отже, повинні мати й особливі назви. Тому не можна погодитися з тим, що термін «ДБА бібліотеки» не відповідає вимогам часу і його потрібно замінити терміном «ПА».

Проаналізувавши зміст понять «ДБА» і «ДПА», можна зробити висновок, що для бібліотек варто залишити термін «ДБА», тому що: 1) ця назва є традиційною; 2) склад ДБА давно визначений і відомий усім фахівцям; 3) термін «ДБА» підкреслює належність ДБА бібліотеки до її бібліографічної діяльності; 4) термін «ДПА» не може замінити термін «ДБА», тому що перший не охоплює всього змісту другого. ДПА – це тільки частина ДБА, і одночасне використання цих двох термінів недоречно. Ще більш недоречно визначати ДБА через ДПА, тобто більш широке поняття через вужче; 5) поняття ДПА потребує подальшого дослідження і уточнення.

У російській «Библиотечной энциклопедии» (2007 р.), у статті І. Г. Моргенштерна, ДБА визначено таким чином: «інформаційно-пошукова система (ІПС), що формується з метою пошуку та видачі бібліографічної та фактографічної інформації. Синонім – довідково-пошуковий апарат (ДПА) – широко застосовується у службах НТІ і включений до державного стандарту з інформаційної діяльності». Як бачимо, автор зберіг головне з визначення, даного у 1982 р., але йому довелося вказати і синонім – ДПА, оскільки останній застосовується в деяких джерелах, а енциклопедія є лише довідковим документом, а не нормативним.

Для навчальних видань з бібліографознавства до визначення ДБА варто включати його повну характеристику, дану І. Г. Моргенштерном: це – інформаційна база всієї бібліографічної діяльності бібліотеки, яка об'єднує джерела бібліографічного та фактографічного пошуку, що активно використовуються в бібліографічному обслуговуванні і перебувають в основному на центральному довідковому пункті чи в довідково-бібліографічному відділі, а також на довідкових пунктах у спеціалізованих читальних залах; інформаційно-пошукова система, основними функціями якої є забезпечення ефективного пошуку бібліографічної та фактографічної інформації, розкриття складу та змісту бібліотечних фондів; яка складається з різноманітних документів: вторинних і первинних, закінчених і продовжуваних, опублікованих і неопублікованих, друкованих і

електронних, створюваних самостійно і одержуваних ззовні. За складом ДБА – це сукупність традиційних і електронних, довідкових та бібліографічних видань, неопублікованих бібліографічних посібників, бібліотечних каталогів і картотек, баз і банків даних, керівних (нормативних) та узагальнюючих документів, які використовуються, насамперед, у довідково-бібліографічному обслуговуванні читачів для пошуку необхідної інформації, а також в усіх напрямках бібліотечно-бібліографічної роботи.

Список використаної літератури

1. Про бібліотеки і бібліотечну справу : Закон України, 27 січ. 1995 р. із змінами та доповненнями від 16.03.2000 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>. – Назва з екрана.
2. Про науково-технічну інформацію : Закон України, 25 черв. 1993 р. // Відом. Верхов. Ради України. – 1993. – № 33. – С. 843–851.
3. ГОСТ 7.0-99. Информационно-библиотечная деятельность, библиография. Термины и определения // Стандарты по библиотечно-информационной деятельности / сост.: Т. В. Захарчук, О. М. Зусьман. – СПб.: Профессия, 2003. – С. 11–38.
4. ГОСТ 7.27-80. Научно-информационная деятельность. Основные термины и определения // Стандарты по библиотечному делу и библиографии. – Изд. офиц. – М.: Изд-во стандартов, 1985. – С. 138–148.
5. ГОСТ 7.73-96. Поиск и распространение информации. Термины и определения // Стандарты по библиотечно-информационной деятельности / сост.: Т. В. Захарчук, О. М. Зусьман. – СПб.: Профессия, 2003. – С. 307–317.
6. *Бабенко, Ж.* До уніфікації термінології інформаційної діяльності // Термінологія документознавства та суміжних галузей знань: зб. наук. пр. / Київ. нац. ун-т культури і мистецтв. – К., 2008. – Вип. 3. – С. 76–81.
7. *Берестова, Т. Ф.* Когда «тесно» в старом термине // Мир библиогр. – 2001. – № 2. – С. 33–38; № 3. – С. 19–21.
8. *Берестова, Т. Ф.* Поисковые инструменты библиотеки // Библиография. – 2006. – № 6. – С. 18–30.
9. *Беспалова, Э. К.* Справочно-библиографический аппарат библиотеки: учеб. пособие / Э. К. Беспалова; Моск. гос. ин-т культуры. – М., 1989. – 62 с.
10. Библиотечное дело : терминолог. слов. / сост.: И. М. Сусллова, Л. Н. Уланова. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Книга, 1986. – 224 с.
11. *Коришонов, О. П.* Справочно-библиографический аппарат // Книга : Энциклопедия / гл. ред. В. М. Жарков. – М.: Науч. изд-во «Большая Рос. энцикл.», 1999. – С. 612.
12. *Коготков, Д. Я.* Библиографическая деятельность библиотеки: организация, технология, управление : учебник / Д. Я. Коготков; науч. ред. Г. В. Михе-

ева; под. общ. ред. О. П. Коршунова. – СПб.: Профессия, 2003. – 304 с.

13. Коготков, Д. Я. СБА: определение, состав, функции // Библиография. – 1997. – № 4. – С. 49–54.

14. Моргенштерн, И. Г. Справочно-библиографический аппарат библиотеки : (теорет. анализ) // Совет. библиогр. – 1982. – № 2. – С. 22–32.

15. Моргенштерн, И. Г. СБА и СБО: состояние и перспективы развития // Российское библиографоведение: итоги и перспективы: сб. науч. ст. / сост. и предисл. Т. Ф. Лиховид; науч. ред. Т. Ф. Лиховид. – М.: ФАИР-ПРЕСС, 2006. – 688 с.

16. Остапчук, Ю. Довідково-бібліографічний чи довідково-пошуковий апарат: до визначення головного інструмента бібліографічної діяльності бібліотеки // Термінологія документознавства та суміжних галузей знань: зб. наук. пр. / Київ. нац. ун-т культури і мистецтв. – К., 2009. – Вип. 3. – С. 126–139.

17. Словарь терминов по информатике на русском и английском языках / Г. С. Жданова, Е. С. Колобродова, В. А. Полушкин, А. И. Черный. – М.: Наука, 1971. – 359 с.

18. Справочник библиографа / науч. ред.: А. Н. Ванеев, В. А. Минкина. – 3-е изд., перераб. и доп. – СПб.: Профессия, 2003. – 560 с.

19. Терминологический словарь по библиотечному делу и смежным отраслям знания / Рос. акад. наук, Б-ка по естеств. наукам; сост.: З. Г. Высоцкая (отв. ред.), В. А. Врубель, А. Б. Маслов, Л. К. Розеншильд; рук. авт. колл. А. Г. Захаров. – М., 1995. – 267 с.

20. Толковый словарь по основам информационной деятельности / Укр. акад. информатики, Укр. ин-т науч.-техн. и эконом. информ.; под ред. Н. Н. Ермошенко. – К., 1995. – 251 с.

21. Шкаріна, В. А. Теоретичні аспекти дослідження ДБА бібліотеки // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. – 2007. – № 2. – С. 34–43.